

ČESKÁ LITERATURA VE SLOVANSKO-NĚMECKÉM LITERÁRNÍM KONTEXTU

SVĚTLANA ŠERLAIMOVOVÁ

Každá národní literatura je specifická, ale žádná neexistuje v izolaci. Jedním z důležitých zdrojů formování specifčnosti české literatury od doby národního obrození byl její vývoj ve slovansko-německém kontextu. Z toho plynulo zvláštní napětí, které poznamenalo mnohé rysy české literatury; i na každém vážnějším přelomu dějin zase znovu vznikají spory o její západní nebo východní příslušnosti.

Nová česká literatura se prosazovala na konci 18. a na počátku 19. století především jako literatura neněmecká, slovanská. Z odporu proti německví se zrodily mýty jednotného velkého slovanského národa i Kollárova koncepce slovanské literární vzájemnosti. Ovšem celý tento proces je zapotřebí vidět dialekticky. Česká literatura se osamostatňovala – především jazykově – od německé, ale ani vlastenecké protiněmecké citění nemohlo zabránit tomu, aby se čeští spisovatelé učili z německých pramenů. Znalost němčiny, i když byla vnucena, otvírala před Čechy všechny poklady německé kultury, filozofie a literatury a také poklady jiných velkých literatur prostřednictvím německých překladů.

A. Měšťan ve svých *Dějínách české literatury 1785-1985* poukázal ještě na jednu stránku česko-německých vztahů té doby: "Západní Evropa se dověděla o českém národním obrození a o rozmachu české vědy a literatury prostřednictvím německých autorů a německých časopisů." (Možná, že to nebyla jediná cesta, ale určitě to tehdy byla cesta hlavní. Měšťan píše: "Od té doby je německá jazyková oblast dodnes nejdůležitějším zprostředkovatelem zpráv o českém vědeckém a uměleckém životě." A dále: "Byla to neocenitelná publicistická pomoc Čechům na mezinárodní scéně..."¹)

Tady by bylo na místě připomenout, že v jistém smyslu totéž můžeme říci o ruské jazykové oblasti v období po 2. světové válce. Ale vraťme se k době národního obrození.

Procesu formování nové české literatury velice pomohlo její sebeuvědomění jako literatury slovanské, pocit příbuzenství s Rusy, Poláky, jižními Slovany. I tento vztah je však třeba vidět dialekticky. Mezislovanské vztahy měly nejenom kladné, ale i záporné stránky. Naivní iluze "všeslovanského rázu" občas dokonce brzdily literární vývoj.

¹ A. Měšťan: *Česká literatura 1785-1985*, Toronto 1987, s. 42-43.

Kollárův mýtus jednotného slovanského národa a slovanské literární vzájemnosti odmítl Karel Havlíček Borovský ve své proslulé stati *Slovan a Čech* z roku 1846. Havlíček poznal mnohé slovanské kraje osobně a jeho soud byl přísný: "Seznal jsem Polsko a – nezalíbilo se mi..." A dále: "Ruské mrazy a ostatní ruské věci uhasily ve mně poslední jiskru všeslovanské lásky..."²

Velice aktuálně, bohužel, znějí i dnes jeho následující slova: "Z některé tedy příbuznosti mezi národy slovanskými nedá se již očekávati svornosti mezi nimi, ba sousedství jejich přislubuje nám vždy hojných nesvorností."³

Ale v meziliterárních vztazích vždycky musíme rozlišovat prvky ideologické, politické, a prvky umělecké a humanistické. Havlíček ve své tvorbě, teoreticky a vědecky spravedlivě odmítaje Kollárův mýtus, dal skvělý příklad opravdové a plodné slovanské literární vzájemnosti: překládal Gogola, na ruský syžet napsal *Křest svatého Vladimíra*, do své poezie převzal něco z polského romantismu, skvěle použil tvar ukrajinských kolomyjek. Z hlediska literární teorie dodnes platí Havlíčkovu tvrzení, že literární vzájemnost "se všemi národy míti máme a můžeme, byť by si naši nejúhlavnější nepřátelé byli".⁴

Havlíček souhlasil s tím, že všechny slovanské literatury mají mezi sebou hodně společného a mohou se navzájem obohacovat: "Pro velkou podobu jazyků slovanských užitečno a potřebno jest každému národu slovanskému literárně co možná nejvíce ostatních se všímati a z jejich literatur a jazyků a národností pro sebe kořistiti."⁵ Ale musíme uznat, že jako autor Havlíček "kořistil" jak ze slovanských literatur, tak i z německé, anglické a dalších. Ale na prvním místě se nejvíc staral o literaturu českou a pevně věřil v její slavnou národní budoucnost: "Právě proto, že se u nás pilněji pracuje, není pochybnosti, že na lepším historickém základu, který máme, a při lepších okolnostech z ohledu všeobecného vzdělání našeho lidu my Čechové přece ještě v umění, v literatuře a vůbec v štěstí národním i Rusy, i Poláky předhoníme."⁶

V době národního obrození vznikl vedle Kollárova mýtu české národní, a tedy i literární identity ještě mýtus Františka Palackého, který ve svých *Dějínách národa českého v Čechách a na Moravě* prohlásil, že historickou

² K. Havlíček Borovský: *Dílo II*, Praha 1986, s. 57.

³ Tamtéž, s. 60.

⁴ Tamtéž, s. 59.

⁵ Tamtéž, s. 80-81.

⁶ Tamtéž, s. 78-79.

úlohou českého národa je sloužit jako most mezi Němectvem a Slovanstvem, mezi Východem a Západem v Evropě vůbec.

Je to mýtus velice populární až dodnes, a nejenom ve vztahu k Čechům a české literatuře. Četli jsme mnohokrát a čteme pořád totéž o Polsku a polské literatuře, o literatuře maďarské, rumunské a dalších. Je pravda, že v každé literatuře můžeme skutečně nalézt příklady, které jako by tento mýtus potvrzovaly. Skoro každá národní literatura se občas stává prostředkovatelkou mezi dvěma nebo i více literaturami. Jenomže vidět v takovém prostředkování hlavní specifčnost nebo identitu té které literatury neodpovídá přesnému vědeckému přístupu.

T. G. Masaryk, který si Palackého velice vysoko cenil, o tomto jeho výroku napsal: "Názor tento je vlastně bez obsahu... De facto nijakého prostředkovacího úkolu kulturního není. Rusové například měli vždy mnohem bližší a přímé spojení s Němci a Francouzi, a právě tak národové tito od Rusů, co brali, brali přímo, i v literatuře."⁷ Podle mého mínění je tady Masaryk až příliš kategorický – snad už ho unavilo nekonečné opakování mýtu "mostu". O několik stránek dál v téže knize *Česká otázka* Masaryk píše o současné literární situaci v Čechách: "...celé ovzduší literární je ještě povýtce německé, německá literatura ukazovala nám i vzory neněmecké, dokonce i ruské".⁸ Prakticky Masaryk uznává německé literární prostředkování, ale má naprostou pravdu, když odmítá lákavý mýtus stálého literárního "mostu".

Ale ten mýtus se pořád opakuje a je aktuální jej zkoumat i dnes. V současné literární vědě odmítavě píše o mýtu literárního mostu například Vladimír Macura ve své monografii *Znamení zrodu*. Mnohé stránky tohoto klíčového období českých kulturních dějin Macura vidí z nového hlediska. Budování obrozené kultury chápe nikoliv jako budování "navazující kultury, ale jako kultury zakládající",⁹ a zvláštní důraz klade na umělý charakter tohoto budování: "Česká kultura je pak budována jako 'idea', ve snovém prostoru... Herní charakter české kultury, zvláště pak literatury, považované tehdy za nejdůležitější kulturní oblast, byl všeobecně pocítován."¹⁰ V knize *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony* říká totéž ještě důrazněji: "Vytváření plně rozvinuté, bohaté, soudobým evropským potřebám odpovídající kultury předbíhalo totiž zformování dostatečně vnitřně rozlišené a sociálně zvrstvené národní společnosti, která by mohla být jejím

⁷ T. G. Masaryk: *Česká otázka. Naše nynější krize*, Praha 1948, s. 133.

⁸ Tamtéž, s. 168.

⁹ V. Macura: *Znamení zrodu (České obrození jako kulturní typ)*, Praha 1983, s. 10.

¹⁰ Tamtéž, s. 121.

nositelem. Právě to určuje základní rysy českého národního obrození: obrozenský pokus nemohl nemít krajně umělý ráz.¹¹ Bezesporu, to je přesvědčivé, ale můžeme položit otázku: je to specifické jenom pro českou literaturu národního obrození? Nemohli bychom skoro totéž říci o jiných slovanských literaturách té doby? Možná, že o české literatuře to platí zvláště, protože zde – právě kvůli německému kontextu – oddanost "ideji" národní kultury byla velice silná; ale ačkoli česká společnost jako nositel kultury ještě nebyla plně hotova, přišel Mácha, přišel Havlíček – a o "umělém rázu" české literatury už se nedalo mluvit. "Krajně umělý ráz" – tento výrok pomáhá lépe pochopit literární proces doby národního obrození, ale zdá se mi, že má v sobě také prvek nového mýtu.

Ze západních literatur měla (a má) česká literatura nejpevnější vztah k literatuře německé, ale nesmíme zapomínat, že, zvláště pro vývoj české poezie od konce minulého století velký význam měl vztah k literatuře francouzské – od Vrchlického k Nezvalovi atd.

Ve dvacátých letech 20. století se zrodil mýtus nadnárodní, internacionální proletářské literatury. Tehdy se S. K. Neumann, autor předválečných vlasteneckých *Českých zpěvů*, ve své *Elegii* zřekl "loužice české" a představil se jako "soudruh proletariátu", syn celého lidstva a revoluce. Ale nová revoluční literatura existovala pořád v tomtéž slovansko-německém literárním kontextu. Levicoví čeští spisovatelé měli vřelý vztah k ruské revoluční poezii. Světové slávy Haškova *Švejka* hodně pomohly německý překlad románu a jeho vysoké hodnocení v levicové německé kritice.

Druhá světová válka zase vzkřísila myšlenku slovanského bratrství a hned po válce v Čechách proběhla velká diskuse o západní nebo východní orientaci české kultury a literatury, což bylo přímým pokračováním dřívějších sporů.

Po porážce Německa a vítězství Sovětského svazu česká marxistická kritika vytváří mýtus "slovanské civilizace", čímž míní socialistickou společenskou formaci. Jak psal L. Štoll v roce 1945: "Pokud však jde o naši přítomnost a budoucnost, je dnes už jasné, že příslušíme k nově tvořící se veliké civilizaci východní, slovanské a že záleží pouze na nás, abychom pro ni byli významným přínosem."¹² I. Olbracht na I. sjezdu českých spisovatelů prohlásil: "Obrana našeho češství proti Němcům, toť první velká složka našeho písemnictví. A druhou jeho složkou jest vědomí našeho slovanství."

¹¹ V. Macura: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*, Praha 1993, s. 7.

¹² L. Štoll: *Umění a ideologický boj I*, Praha 1972, s. 19.

A dále: "Boj o národnost. Boj o slovanství. Boj o socialismus. To jsou tři hlavní principy našeho života také literárního."¹³

Jako oponent koncepce výlučně slovanské, "východní" příslušnosti české kultury a literatury, která ovšem měla určitý politický, prosovětský smysl, vystoupil V. Černý. Uvedu aspoň jeden charakteristický citát z jeho knihy *Boje a směry socialistické kultury* (1946): "... Východ i Západ. Se Západem musíme stůj co stůj udržet živý a zúrodnující duchovní styk, neboť jsme západním národem svou prastarou kulturou a přervat toto odvěké spojení znamenalo by upadnout v krizi duchovní bezradnosti a mátožnosti, bez pevných základů. S Východem musíme svůj styk vystupňovat na největší míru, nesmí nám ujít ani jediný z plodných jeho podnětů, ani částička jeho bohatství... Východ a Západ, abychom mohli být co nejvíce a co nejlépe sami sví, samými sebou."¹⁴

Ovšemže "západní" (stejně jako "východní") bylo v tom sporu označení nikoliv zeměpisné, ale ideologické a dalo by se uvažovat, zda Češi jsou národ jenom a výlučně západní, zda jejich prastará kultura nebyla také slovanská, a tedy alespoň trochu východní od samých pramenů. Domnívám se, že už od základů česká kultura byla sice kulturou zvláštního západního, ale přece slovanského národa.

Geopolitické, historické a jiné poměry byly takové, že česká literatura od národního obrození vytvářela svoji národní identitu především ve vztahu k literatuře německé a k literaturám slovanským (ruské, polské a jiným) a její umělecké úspěchy dokazují, že z cizích literatur dovedla brát svoje a také jim hodně dávat. Stačí jmenovat Jaroslava Haška, Karla Čapka, ze současných – Milana Kunderu.

Literatuře jenom škodí, když z důvodů politických, náboženských nebo ideologických nechce nebo nedovede vidět dobré cizí vzory a z nich "kořistit". Pravdu má Havlíček, když říká, že literární vzájemnost mítí máme a můžeme i s nejúhlavnějším nepřítelem. Dějiny české literatury o tom přesvědčují.

¹³ *Účtování a výhledy (Sborník prvního sjezdu českých spisovatelů)*, Praha 1948, s. 37 a 39.

¹⁴ V. Černý: *Boje a směry socialistické kultury*, Praha 1946, s. 29.